

This is the author's version of the article published in
Heimen

The article has been peer-reviewed, but does not include the
publisher's layout, page numbers and proof-corrections

Citation for the published paper:

Kværness, G. (2012). Honningkake med bismak: Et giftmord i
Rendalen i 1861. *Heimen*. 49(4), 433-446

Faculty of Education

BRAGE

Inland Norway University of Applied Sciences' Open Research Archive

<http://brage.bibsys.no/inn/>

Honningkake med bismak: Et giftmord i Rendalen i 1861

Av Gunhild Kværness

Høgskolen i Hedmark

Det norske samfunnet har gjennom historien møtt alvorlige forbrytelser på forskjellige måter. Dødsstraff har i varierende grad blitt brukt som reaksjon på alvorlige lovbrudd. Denne artikkelen vil sette fokus på et drap som endte med dødsstraff og henrettelse i 1862. Henrettelsen av Per Marken var en av de siste i fredstid i Norge. Beretningen om denne unge mannens skjebne vil bli sett på i lys av hvordan dødsstraff er blitt praktisert gjennom tidene, med særlig vekt på hvordan det norske samfunnet praktiserte lovens strengeste straff i siste halvdel av 1800-tallet.

Tilbakeblikk

Hevn er et sentralt motiv i den norrøne litteraturen, og et tappt liv ble svært ofte gjengjeldt med tap av liv. Likevel er det slik at de eldste norrøne lovene inneholder få bestemmelser om legemsstraff i offentlig regi.¹ De bestemmelsene om dødsstraff som finnes i f.eks. Gulatingsloven, er først og fremst knyttet til trolldom.²

Utover i middelalderen ble forekomsten av dødsstraff i nordiske lover langt hyppigere. Mye av årsaken var at man ønsket å begrense bruken av selvtekt og at statsmakten skulle spille en sterkere rolle i forbindelse med lovbrudd.³ I tillegg til den informasjonen vi finner i lovene, finnes det enkelte kilder som kan fortelle om henrettelser som faktisk fant sted i middelalderen.⁴ Det er dokumentert at både henging og brenning var henrettelsesmetoder som ble praktisert. I tillegg nevner lovene drukning, steining og begravning av levende.⁵ Men halshugging var den vanligste henrettelsesmetoden, og det var også halshugging som ble brukt ved de siste eksekusjonene som fant sted i Norge på 1800-tallet.

På begynnelsen av 1600-tallet kom Christian IVs Norske Lov av 1604, som først og fremst var basert på oversettelse av det norske middelalderlovverket. Denne ble etterfulgt av Christian Vs Norske Lov av 1687, som la opp til en utstrakt bruk av dødsstraff med til dels barbariske avrettingsmetoder.⁶ Opplysningstida brakte derimot med seg tanker om humanisme, og mennesket ble satt i sentrum. Dødsstraff, og framfor alt lemlestelser, ble av mange sett på som noe tilhørte tidligere, mer usiviliserte tider. Loven av 25. oktober 1815 markerer en avgjørende reform i norsk strafferett. Fra nå av ble det slutt med lemlestelser. Alternativene ble flerårig eller livsvarig fengsel – eller dødsstraff.

Utover 1800-tallet kom debatten omkring dødsstraff til å stå sentralt. Strafferetten hadde stivnet i et ideologisk system som ble kalt den «klassiske» skolen, med den tyske professoren Karl Binding (1841–1920) som ledende navn.⁷ Denne skolen innskjerpet at straffen skulle stå i gjensidig forhold til gjerningen (proporsjonalitetsprinsippet) og at gjerningsmannen skulle holdes ansvarlig for sine gjerninger (skyldprinsippet). Som en reaksjon på den klassiske

skolen, fikk man den «sosiologiske» skolen med den tysk-østerriske professoren Franz von Liszt (1851–1919) som foregangsmann.⁸ Den sosiologiske skolen så på forbrytelsen som et sosialt sykdomsfenomen. Å gjengjelde forbrytelsen var meningsløst fra dette synspunktet. Den sosiologiske skolens framgang var et gjennombrudd for individualpreventive tankeganger framfor allmennpreventive, og fikk avgjørende betydning for strafferetten i mange tiår framover.

I tråd med dette fikk motstanden mot dødsstraff stadig sterkere tilslutning på 1800-tallet, både i den alminnelige opinionen og blant juristene.⁹ I 1842 fikk man i Norge en reform som innsnevret rammene for dødsstraff ytterligere.

Et modermord

En søndag i slutten av oktober 1861 døde en husmannskone under mystiske omstendigheter på Elvål i Rendalen. Morderen ble et halvt år senere dømt til døden ved halshugging. Drapet på Maren Simensdatter Marken gjorde inntrykk i hele bygda. Men dødsdommen over sønnen Per gjorde trolig enda dypere inntrykk. Mye er blitt sagt om denne saken i de 150 årene som er gått.

Lite er imidlertid skrevet. Jacob B. Bull (1853–1930) ga i 1913 ut novellen «Per Volden», som bygger på denne hendelsen.¹⁰ Dette er en skjønnlitterær fortelling med fiktive navn, og Bull er i sin fulle rett når han lar fantasien løpe fritt. Novellen om Per Volden inneholder svært mange detaljer som ikke stemmer med Per Markens historie, og novellen er derfor tvilsom som kildemateriale. I sin fulle rett er Bull derimot ikke når han skriver om drapet og henrettelsen i slektsboka for Øvre Rendal. Det han skriver, viser med all tydelighet at han bygger på muntlige historier og at han ikke har tatt seg bryet med å lese verken rettsavhørene eller dommen. Et eksempel på en opplysning som ikke stemmer i Bulls framstilling, er tidspunktet for arrestasjonen i forhold til begravelsen. Bull skriver også at liket ble gravet opp igjen, slik at prøver kunne sendes til Kristiania.¹¹ Rettsdokumenter viser at dette er feil.

En annen skriftlig kilde som forteller om Per Markens skjebne, er et innlegg i avisen Østerdølen fra 15. juni 1914¹² av Jens P. Finstad (1836–1919) fra gården Dalen på Finstad.¹³ Han var til stede ved henrettelsen og var da 25 år gammel. Vel 50 år senere, i 1914, skrev han så ned opplevelsen. I slektsboka for Øvre Rendal får Jens P. Finstad følgende omtale av Jacob B. Bull: «Jens Pedersen var en overordentlig driftig Mand, i Besiddelse av en skarp Hukommelse, hvad der paa mange Maater er kommet dette Værk til gode gennem dets første 2 bind».¹⁴ Enkelte detaljer i teksten hans viser imidlertid at heller ikke han har lest rettsdokumentene. Og 50 år er lang tid. Selv om jeg i det følgende vil referere til Finstads beretning, mener jeg at også hans kildeverdi er diskutabel.

En tredje person som har gitt et interessant bidrag til de dramatiske hendelsene på Elvål i 1861–1862, er Harald Fodstad (1940–2008). Han ga i 1979 ut artikkelen «Blod, djävulen och epilepsi» i det medisinske tidsskriftet *Recip reflex*.¹⁵

Dokumentasjon om høyesterettsdommen¹⁶ og at Per Markens sak ble behandlet av kongen i statsråd¹⁷, finnes på Riksarkivet. Men de viktigste og mest omfattende kildene finnes på Statsarkivet i Hamar. Dommen fra Nord-Østerdal sorenskriverembete er lett tilgjengelig, ettersom den også finnes i avskrift.¹⁸ Alle avhørene er samlet i Ekstraretsprotokollen for Nord-Østerdal 1860–1866.¹⁹ Dessverre er håndskriften temmelig utydelig og krevende å lese, men med mye tålmodighet er det mulig. Dette er svært interessant i forhold til å sette seg inn i hva som egentlig skjedde. Det er likevel viktig å huske på at sannhetsverdien i disse historiene også kan diskuteres. Som i de fleste rettsavhør, har de ulike personene ulike oppfatninger av hva som egentlig skjedde.

Rendalen sett fra Fonnåsfjellet. Grenda Elvål i forgrunnen. Foto: Aslaug Haugen.

Avisene kan også hjelpe oss med å kaste lys over hendelsene. Det ble skrevet om Per Marken-saken i bl.a. *Østerdølen*, *Hamar Budstikke*, *Lillehammer Tilskuer* og *Trondhjems Adresseavis*. Noen av innleggene vil bli nevnt i denne artikkelen. Jeg har dessuten hentet informasjon fra et ni-siders referat om saken som ble trykket i *Norsk Retstidende* i 1862.

Til slutt bør det også nevnes at Per Markensaken omtales på sju sider i boka *Ondskap. De henrettede i Norge i 1815–1876* av Torgrim Sørnes.²⁰

En skjebnesvanger søndag

Elvål er en spredt bebyggd grend med mange gårder og plasser bortgjemt i det skogbevokste og småkuperte landskapet. En av disse bortgjemte plassene var Marken.²¹ Der bodde Per (Peder) Marken med hustru Maren Simensdatter. De hadde tre barn: Per, Maren og Ingeborg. Jens P. Finstad forteller at familien bodde «paa en liten plet der hvor Unsetaaen og Tysla støter sammen og hadde hele sit liv strævet under smaa kaar, da pladsen kun fødte en ko og etpar sauer; men manden strævede sig igjennem med tømmerhugst og konen strikkede og spandt for folk i bygden».²² Det skjebnesvangre året 1861 var barna blitt henholdsvis 28, 24 og 15 år gamle. De to eldste var flyttet hjemmefra, mens yngstedattera Ingeborg fortsatt bodde hos foreldrene.

Søndag 27. oktober 1861 gikk Maren Simensdatter en tur til naboplassen Zakrismoen for å spille kort. Eldstedattera Maren var gift med sønnen på Zakrismoen. Maren Simensdatter hadde på den måten felles barnebarn med folkene der, og dattersønnen Per på vel seks år var sammen med henne denne dagen. Maren hadde også med seg yngstedattera Ingeborg og sønnen Per. Hun kom til Zakrismoen en gang mellom klokka tre og fire om ettermiddagen. Rett etter ankomsten ble Maren dårlig. Hun fikk voldsomme krampetrekninger, men klarte å få sagt til de andre som var til stede at hun like før hadde fått kamferdråper og honningkake av sønnen. Tre-fire timer senere var hun død.

Per Marken

Eldstebarnet Per (Peder) Marken var født 8. desember og døpt 30. desember 1832.²³ Han ble konfirmert 10. oktober 1847, og allerede før konfirmasjonen kom han ut i arbeid. I 1861 arbeidet og bodde han på gården Fonnås, som ligger en snau kilometer fra Marken.

Per Marken hadde to barn utenom ekteskap. Den eldste het Pernille og var født 26. juni og døpt 12. oktober 1856.²⁴ Moren var pike Olea Bersvendsdatter Opistu Undset. Foreldrene hennes het Bergsvend Bergsvendsen og Marthe Rasmusdatter. De bodde på Søndre Måna på Finstad. Pers andre barn var også ei jente, Marte. Hun var født 1. november 1859 og døpt 19. februar 1860.²⁵ Moren var pike Johanne Maria Olsdatter Ellevold. Maria, eller Marie som hun ble kalt til daglig, var kommet til Rendalen fra Femunden sammen med foreldrene. Moren het Ragnhild Johnsdatter Femundsvolden og faren Ole Johnson. Som etternavn brukte han noen ganger Femundsvolden, andre ganger Buviken. I Rendalen kalte han seg gjerne Fløtten, ettersom familien slo seg ned på Fløtten på Elvål. Denne familien er ikke nevnt i Bulls slektsbok, bortsett fra at det under Marken er nevnt at Per hadde et barn med Marie.²⁶

En kriminalsak

Lenmannen i Rendalen i siste halvdel av 1800-tallet het Abraham Tobias Enevoldsen. Han var født i Bergen og kom til Rendalen som Examinatus Juris fra Det Kongelige Frederiks

Universitet i Kristiania. Enevoldsen var en fargerik og dynamisk lensmann som kom til å sette mange spor etter seg i løpet av de mer enn førti årene han arbeidet og bodde i Rendalen.²⁷

Maren Simensdatter Markens dødsfall ble ganske snart en kriminalsak. Det hele var svært mistenkelig, og den døde ble obdusert torsdag 7. november, halvannen uke etter dødsfallet.²⁸ Ved obduksjonen ble magen og tolvfingertarmen tatt ut, og distriktslege Erik M. Angell kunne slå fast at døden var inntrådt under sterke krampeanfallet og forårsaket av utilstrekkelig lungevirksomhet. Distriktslegen kunne også bevitne at enkelte plantegifter kunne gi nøyaktig slike symptomer. Da lensmann Enevoldsen fredag 1. november, fem dager etter dødsfallet, hadde funnet to flasker med stryknin hos sønnen Per, var dette til sammen sterke nok bevis for at man 8. november kunne arrestere ham.

Abraham Tobias Enevoldsen (1821–1903) fra Bergen var lensmann i Rendalen i 40 år. Foto hentet fra Bull 1940: «Gårdenes og Slektenes Historie».

Da, som nå, var det vanlig at avisene informerte om kriminalsaker. Den 10. november 1861 kunne man lese følgende i Østerdølen:

Ifølge privat Meddelelse skal fornylig den ligesaa sørgelige som uhyggelige Misgjerning være hændet i Rendalen, at en Dreng har taget Livet af sin Moder med Gift – Strychnin. Som Aarsag til denne sørgelige Begivenhed er os berettet, at Sønnen har forlovet [sig] med en Pige, som Moderen ikke vilde lade komme i Huset, hvorfor Sønnen, for at faa sit Ønske opfyldt, besluttede at rydde Moderen af Veien.²⁹

Mage, tolvfingertarm og de to strykninflaskene ble sendt til Det Medisinske Fakultet i Kristiania for nærmere undersøkelser. Det var Dr Hvoslef og Professor Voss som utførte undersøkelsene og svaret fra dem ble avgitt 17. november: «Det ansees for sikkert, at Konen Maren Simensdatter Død er bevirket ved Strychnin.»³⁰ I avisen Trondhjems Adresseavis kan man finne en tilleggsopplysning, som går ut på at man ved Det Medisinske Fakultet i Kristiania, for å være helt sikker på konklusjonen, hadde tatt en liten dose av det fluidium man hadde funnet i Maren Markens mage, og sprøytet den inn under huden på en levende kanin. De første fem minuttene hadde kaninen gått rolig omkring, så fikk den krampe, etter åtte minutter falt den overende med hodet sterkt bakoverbøyd og etter 13 minutter var kaninen død.³¹

Mens alt dette pågikk, ble Maren Marken begravet ved Øvre Rendal kirke den 11. november 1861.

Avhørene

Rettsavhørene i saken mot Per Marken startet en snau uke etter arrestasjonen, den 14. november. I alt 41 vitner ble avhørt. Blant dem var Per Markens nærmeste familie, naboer og arbeidskamerater, kjæreste og kjærestens mulige andre kjæreste, doktor og lensmann.³² Den følgende beskrivelsen er fra disse avhørene.

De som var til stede på Zakrismoen de tre-fire timene Maren Marken kjempet for livet, ga et temmelig ensartet bilde av situasjonen. De fortalte at hun hadde kastet seg på senga med sterke krampetrekninger. Hun hadde fortalt at hun hadde en rar og vond smak i munnen og at hun ble så fortumlet. Hun hadde gjentatt flere ganger at hun hadde fått kamferdråper og honningkake av sønnen Per like før hun gikk inn på Zakrismoen. «Dråpen tek meg!» hadde hun jamret. Marens datter Ingeborg på 15 år hadde blitt sendt til gården Fløtten for å hente Per, som hadde gått videre dit. Hun hadde også blitt sendt hjem for å hente faren. Både Pers lillesøster Ingeborg og faren Per Marken den eldre ga en klar og tilsynelatende troverdig beskrivelse av situasjonen. Faren fortalte at både han og hans kone, den avdøde, hadde vært skeptiske til Pers forhold til Marie, ettersom de hadde oppfattet henne som «kold» – både overfor dem og sønnen. Før Marie kom inn i bildet hadde Per vært «en kærlig Søn mod sin Moder», kunne faren fortelle. Fra dødsdagen fortalte han at Maren allerede var død da han nådde fram til Zakrismoen. Sønnen Per hadde vært innom der flere ganger, men hadde

verken funnet rast eller ro og hadde straks dratt videre. Da faren hadde bedt ham å bli der om natta for å våke over liket, hadde han unnskyldt seg med at han måtte hjem til Fonnås for å spise. Det hadde blitt til at enkemannen Per, datteren Ingeborg og Lars, mannen på Zakrismoen, våket over liket den første natta.

Kjærlighetshistorie på ville veier

Et viktig vitne var den 26 år gamle Marie Olsdatter Ellevålsfløtten som hadde datteren Marte sammen med Per, ei jente som da var omtrent to år. Forholdet mellom Marie og Per lot til å være komplisert. Hun fortalte at de hadde vært forlovet «paa en vis Maade», men at hun egentlig aldri hadde hatt noen «tilbøyelighet» i forhold til ham. Bildet blir temmelig uklart når hun innrømmer at hun allerede dagen etter Marens død likevel hadde innfunnet seg på Marken for å hjelpe til i huset og at hun og Per hadde delt seng mens hun var der.

Om ikke Maries følelser for Per var så sterke, får man inntrykk av at Per på sin side var svært opptatt av Marie. Flere vitner opplyste at han ønsket å gifte seg med henne og at morens negative holdning til Marie ifølge Per var grunnen til at alt ble så vanskelig. Marie på sin side sa at den viktigste grunnen til at det ikke ble noe giftermål, var at hun ganske enkelt ikke ville. Det kommer fram at Per var så fortvilet over situasjonen at han fikk med seg foreldrene til Fløtten for snakke med Marie og hennes foreldre. Marie bekreftet dette, men sa at resultatet av besøket bare ble at hun enda en gang konstaterte at hun ikke ville gifte seg med Per.

Hva var det så Marie ville? Flere vitner nevnte at Marie den siste tiden hadde vært opptatt av den 28 år gamle Simen Jacobsen Tobro.³³ Simen Tobro ble innkalt som vitne og kunne fortelle at han nok hadde besøkt Marie noen ganger tre-fire år tidligere, men at han etter det ikke hadde vært hos henne. Sommeren i forveien hadde det riktignok vært slik at Marie hadde arbeidet en stund hos hans mor. Han innrømmet at han da hadde «fjaset» litt med henne. Men tanken på et mulig ekteskap hadde ikke en gang streifet ham. Hvis det var slik at Marie mente at Simen ønsket å gifte seg med henne, var dette noe som var ham «ubekjent». Han kunne også opplyse at han en gang tidligere på høsten hadde møtt Per Marken på landeveien. Per hadde da vært «vred» på ham for det påståtte forholdet til Marie, uten at han kunne si nøyaktig hvordan ordene hadde falt. Simens mor og søster ble også avhørt, og begge to slo fast at det ikke eksisterte noe forhold mellom Marie og Simen.

Marie later imidlertid til å ha vært en mangfoldig dame. I november 1861, noen uker etter mordet, meldte en 21 år gammel skomaker ved navn Lars Larsen Vindhoel fra Lille Opsal i Vang på Hedmarken flytting til Rendalen.³⁴ Han slo seg ned på Ellevoldsmoen. Men allerede den 6. april 1862 meldte han flytting tilbake til Vang. Det ser altså ut til at han oppholdt seg i Rendalen bare et halvt år. Dette halvåret faller sammen med Per Markens første halvår i arresten. Historien tier om hvilket forhold det var mellom Marie Olsdatter og Per Marken etter at han ble pågrepet. I Bulls novelle er kjærligheten mellom de to som i eventyret: gjensidig, sterk og uten svik. Men virkeligheten må ha vært annerledes. I løpet av dette halve

året må Marie ha stiftet bekjentskap med Lars Larsen, for den 8. oktober 1863 giftet de seg i Øvre Rendal kirke.³⁵ Det har ikke vært mulig å finne ut når Lars Larsen vendte tilbake til Rendalen.

I hvilken grad Pers følelser for Marie var det som utløste denne tragedien, er vanskelig å ta stilling til. Men at kjærlighet var en viktig ingrediens, later til å være å være innlysende. Torgrim Sørnes, som er lege, skriver at Per Marken «hadde sterke tendenser til et uryddig og ukontrollert kjønnsliv», og tar opp den mulige sammenhengen mellom dette og diagnosen psykopat.³⁶

Tilståelsen

Tiltalte nektet lenge for at han med vitende og vilje hadde forårsaket morens død. De første dagene hadde han også nektet for at han hadde vært i besittelse av gift. Da lensmannen likevel fant to små flasker med stryknin hos ham, nektet han en stund for at de noen gang var blitt åpnet. Tiltaltes forklaringer forandret seg flere ganger, men lenge holdt han fast på den forklaringen at flaskene riktignok var blitt åpnet og noe av innholdet tatt ut, viklet inn i papir og bundet sammen med en tråd. Dette skulle brukes neste dag for å fange ville dyr og ble derfor lagt i frakkelommen. I den samme lommen lå også en honningkake og et stykke sukker, og ulykkeligvis kom disse tingene i berøring med hverandre. Og uheldigvis var det kommet noen giftkorn på kakestykket som han senere på dagen ga moren.

Omtrent et halvt år etter dødsfallet, den 3. april 1862, kom tilståelsen i arresten med fogden og sognepresten til stede.³⁷ Merkelig nok holdt Per Marken fast ved det han tidligere hadde sagt om tilfeldige giftkorn på papir i lommen. Retten valgte å se bort fra dette, ettersom det stemte dårlig overens med den nye forklaringen. I hovedsak ble den nye versjonen slik: Tiltalte hadde omtrent en uke i forveien bestilt gift (stryknin) av arbeidskameraten Peter Andersen. Grunnen til denne bestillingen var fangst av ville dyr. Men i samme øyeblikk som han bestilte, hadde idéen om at giften også kunne brukes til å rydde moren av veien kommet. Han hadde imidlertid ikke hatt noen klare tanker om hvordan det hele skulle foregå. Men etter at han hadde hentet giften hos Peter Andersen samme morgen som Maren Simensdatter døde, hadde han kommet på at honningkake kunne være tingen. Han hadde gått hjem til Fonnås. Der hadde han åpnet den ene stryknin-flasken og stukket noen giftkorn inn i en honningkake.

Arresten på lensmannsgården Storstu Berge er bevart slik den var på Enevoldsens tid. Legg merke til gitteret foran vinduet. Foto: Aslaug Haugen.

For å sette planen ut i livet, hadde han så begitt seg til barndomshjemmet for å besøke foreldrene. Der på Marken hadde han truffet både moren og faren. Det hadde imidlertid ikke budt seg noen anledning til å gi moren den tiltenkte kaka. Da moren så fortalte at hun hadde et ærend til Zakrismoen, slo han følge med henne og hennes lille dattersønn Per. På veien brøt han av et stykke av kaka og ga til gutten. Resten av kaka delte han i to. I det ene stykket fantes giftpartiklene. Han ga begge stykkene til moren og sa at det ene skulle være til henne og det andre til søsteren Ingeborg, som de skulle møte litt senere. Enden ble at moren spiste stykket som var tiltenkt henne – og døde. Søsteren og nevøen spiste sine stykker som var uten gift – og overlevde.

Som forklaring oppga Per Marken morens negative holdning til Marie. Han tilla morens hissige og heftige gemytt skylden for at Marie hadde ønsket å slå opp med ham.

Gården Fonnås på Elvål. Her bodde og arbeidet Per Marken, og her ble strykninen puttet inn i honningkaka. Foto: Aslaug Haugen.

Dommen

Dommen ble avsagt 25. april 1862.³⁸ Sorenskriver Strøm på Tynset var rettens administrator og meddomsmenn var landhandler Melchior Blomberg Tangen, Peder Arnesen Nereng, John Olsen Steen og Morten Bersvendsen Sandbakken. Dommen var enstemmig.

Retten konkluderte med at tiltaltes oppgitte motiv for mordet var i samsvar med de faktiske forhold. Tiltaltes fokus på moren og hennes motvilje mot Marie overskygget alt annet. Og selv om Marie ga uttrykk for at Maren Simensdatter bare var én av flere grunner til at hun ikke ønsket å gifte seg med Per, anså retten dette som en viktig og fullt forståelig grunn. Maren Simensdatter ble da også av flere vitner beskrevet som en hissig, heftig og «kvas» kvinne.

Retten bemerket at de var i tvil om tiltaltes troverdighet da han påsto at handlingen egentlig ikke var planlagt. Tiltalte påsto at honningkaka var åtte dager gammel. I vitneavhørene kom det imidlertid fram at to honningkaker hadde blitt innkjøpt dagen før mordet, og at tiltalte hadde vært påpasselig med at de måtte være myke. Dette var ifølge dommen nødvendig for at det skulle være mulig å stikke giftkorn inn i dem. Marie Fløtten kunne også bekrefte at Per på drapsdagen – tidlig om morgenen – hadde gitt deres felles to år gamle datter honningkake som var myk.

I dommen ble det lagt stor vekt på tiltaltes «ubegribelige Mangel paa Omtanke» da han delte ut de tre kakestykkene. Retten fant det ufattelig at han i det hele tatt kunne finne på å gi stykker av denne kaken til flere enn moren, og at det nesten virket tilfeldig at moren fikk

akkurat det stykket hun var tiltenkt. Retten konkluderte med at forklaringen kanskje var at et menneske som er midt i en slik handling ikke er helt tilregnelig, og at man er blind for alt annet enn det mål man har satt seg fore å oppnå.

I dommen ble det hevdet at Per Marken hadde fått en dårlig oppdragelse hos sine foreldre. Flere vitner som hadde hatt ham i arbeid, skildret ham som stri, selvrådig og ikke minst forfengelig. Sognepresten i Rendalen skrev i sin attest at hovedtrekkene i hans karakter var forfengelighet og lettsindighet. Jens P. Finstad beskrev ham som en «hoven krabat» og mente at det nok var dårlig stell med hans boklige lærdom: «Han hadde saa vidt sluppet frem for presten, og siden den tid hadde han nok ikke set i en bok».39 Det kan imidlertid være grunn til å betrakte Per Markens negative omdømme som et uttrykk for at den dramatiske hendelsen førte til en generell stigmatisering. Norsk Retstidende mener at han var «i Besiddelse af almindelige Aandsevner» og Kirkeboka forteller at Per Marken ved konfirmasjonen oppnådde «temmelig godt» i kristendomskunnskap og flid samt «godt» i oppførsel, et resultat som Norsk Retstidende betegner som «nogenlunde tilstrækkelige Christendomskundskaber». Norsk Retstidende kan også fortelle at han hadde uttjent sin «Værnepligt som Jæger ved det østerdalske Corps»40 og i Trondhjems Adresseavis den 6. september 1862 ble det opplyst at han fra sine militære foresatte hadde fått et «ikke ufordelagtigt Skudsmaal».41

Karakteren «godt» i oppførsel og et brukbart skussmål fra militære ledere hjalp likevel ikke i oppgjørets time. Retten på Tynset felte den 25. april 1862 denne kjennelsen: «Tiltalte Peder Pedersen Marken den Ynger bør for Mord at have sit Liv forbrudt.»

Søknad om benådning

Etter vårens tilståelse må arrestanten ha blitt ført vekk fra Rendalen, for i begynnelsen av august kunne Lillehammer Tilskuer fortelle at Per Marken satt på fogderiets arresthus Olsrud i Vang på Hedmarken.42 Der satt han sammen med tre andre fanger som også var arrestert for familierelatert kriminalitet: En mann fra Løten som hadde fått barn med sin egen datter, en kvinne fra Nes som hadde drept et barn hun hadde fått med en gift mann og en kvinne fra Valdres som var tiltalt for fostermord.

Per Markens sak ble anket og kom opp for Høyesterett 4. september.43 Men det hjalp lite; dødsdommen ble stående.

De fleste som ble dømt til døden i siste halvdel av 1800-tallet, ble imidlertid benådet. Kongen i statsråd var den eneste som formelt kunne benåde straff. I Grunnloven av 17. mai 1814, § 20, står det: «Kongen har Ret til i Statsraadet at benaade Forbrydere, efterat Høiesterets Dom er falden og dens Betænkninger indhentet. Forbryderen har Valget, om han vil modtage Kongens Naade, eller underkaste sig den ham tildømt Straf.»44 Høyesterett, justisdepartementet og regjeringen uttalte seg før søknaden ble lagt fram for kongen. Selve behandlingen ble utført av justisdepartementet. Konge og regjering fulgte normalt

justisdepartementets innstilling. Ved dødsstraff var loven slik at det var lovbestemt med benådningssøknad til kongen.⁴⁵

Det ble naturlig nok også søkt om benådning i denne saken. Norsk Retstidende forteller at benådningen ble fremsatt av Per Markens far, «der af Alle omtales som en fredsommelig, godmodig og eftergivende Mand, der er 57 Aar gammel, og hvem Konen og til dels Sønnen allerede havde frataget al Myndighed.»⁴⁶

Den 4. oktober 1862 var Per Markens sak oppe i statsråd på Christiania Slot. Kong Karl lot seg imidlertid ikke rokke. Protokollen for statsråd beretter at Peder Pedersen Markens dødsdom «skal fuldbyrdes uden naadigst Formildelse» og at Hans Majestet nådigst bifaller Justisdepartementets innstilling.⁴⁷

I perioden 1859–85 ble 45 personer dømt til døden i Norge. Av disse dommene ble 35 benådet, mens ti ble eksekvert.⁴⁸ Dommen mot Per Marken var altså én av disse ti.

Henrettelsen

Henrettelsen ble berammet til 24. november 1862 på Elvål. Skafottet ble satt opp like ved veien, der hvor fotballbanen senere ble liggende. Som tidligere nevnt, finnes det fra denne novemberdagen et interessant dokument, en av de tilstedeværendes inntrykk nedtegnet vel 50 år senere.⁴⁹

Jens P. Finstad forteller at han sikret seg orkesterplass oppe i en furu. Det var nødvendig å være tidlig ute og dessuten oppfinnsom om man skulle få sett noe. For det var en folkevandring man sjelden hadde sett maken til. Folk kom fra de «lengst bortliggende bygder» og man anslo folkemengden til mellom to og tre tusen.⁵⁰ Jens P. Finstad var ikke den eneste som hadde funnet seg en furu. For nysgjerrige barn var trærne populære tilholdssteder. Ingen så ut til å bry seg om at sarte barnesinn kunne ta skade av å være vitne til slike brutale hendelser. De samme barna som ble holdt innendørs i slaktetida for å bli skånet for groteske scener, fikk nå hjelp til å finne så gode tilskuerplasser som mulig. Det krydde av barn i tretoppene. At dette var sterke saker, forsto man da hodet var hugget av og det første barnet oppe i et tre besvimte og falt ned. Etter at det første barnet hadde besvimt, var det flere som fulgte etter.⁵¹

Jens P. Finstad forteller videre at delinkventens ansikt var hvitt som en kalket vegg da vogna han satt i endelig kom kjørende. Hodet slang viljeløst etter vognas bevegelser på den ujevne veien, og han så ut som en halvdød mann. 12 utkommanderte soldater holdt vakt omkring fangevogna, og rett etter fulgte en eskorte som besto av fogd Heyerdahl, rendalspresten Bull, trysilpresten Piene, kaptein Meltzer og skarpretter Isberg. Øvrighetspersonene tok plass på seter som var satt fram rundt skafottet, og den dødsdømte ble plassert mellom prestene. Fogden reiste seg så opp, gikk opp på plattformen og tok et dokument opp av lommen. Han vendte seg mot delinkventen og leste med høy, men skjelvende stemme opp dommen. Vaktene var nå plassert rundt skafottet og kaptein Meltzer spaserte foran dem med en barsk

og alvorlig mine. Fogden spurte delinkventen om han fant dommen rettferdig og hellig. Det var imidlertid umulig å høre hva han svarte. Det var åndeløs spenning og dørgende stille i forsamlingen, skriver Jens P. Finstad videre. Presten steg opp og ba en bønn. Etterpå ble delinkventen ledsaget opp på skafottet av en av soldatene. Der ble han avkledd, unntatt strømper, benklær og skjorte. Det fortelles at skjorten ble brettet ned og at et hvitt tørkle ble bundet for øynene hans. Han ble så ført fram til blokken hvor han la seg ned. Skarpretteren steg fram med øksa. Presten bøyde seg ned mot den dødsdømte og ba ham lese Fader Vår. Ordene lød hule og maktesløse, og da han kom til «fri oss fra det onde» falt skarpretterens øks så kraftig at den ble sittende fast i blokken.

Det fortelles at en merkelig stillhet rådet etter at henrettelsen var forbi. «Det var, som en skulde søkke i Jora like op under Halsen,» skal Johan Dilt senere ha sagt. Om en skal tro Jacob B. Bull, var han også blant tilskuerne og Bull lar ham komme til orde i novellen «Per Volden».52 For fem spesidaler hadde Jon Rønningen fått i oppdrag å holde bindet om henrettedes hode. Han slapp taket og hodet trillet ned i en kurv. Presten Bull steg opp på skafottet og holdt en gripende og formanende tale om hvordan det kan gå når man viker bort fra Guds veie.

Jens P. Finstad avslutter sin lille beretning med å fortelle at øvrighetspersonene forlot stedet samtidig som hest og vogn med likkiste kom kjørende for å hente avdøde. Sakte, men sikkert, ble hele området tømt for folk. Han selv dro hjem. Men i tankene syntes han fortsatt se den uhyggelige tildragelsen, og som 77-åring skriver han « ... jeg glemmer det aldrig saa længe jeg lever».

Øvre Rendal kirke i novemberskrud. Her ble Maren Simensdatter Marken begravet 11. november 1861. Ett år senere ble sønnen Per begravet, men det er usikkert om han fikk ligge innenfor gjerdet. Foto: Aslaug Haugen.

En merkelig hendelse

Rett etter at øksa var falt, opplevde de som sto rundt noe merkelig. En mann kom løpende med en øse for å samle opp blod fra den henrettede. Dette ga han til enkelte skuelystne ute i folkehavet.

Mange mente at blod fra henrettede kunne helbrede epilepsi. Tilskueren i furutreet kan fortelle at kaptein Meltzer ble svært oppbragt over dette og uttalte senere at han heller ville se hodet bli hugget av tyve personer enn å være vitne til denne vemmelige skikk. Hvem mannen med øsa var, er uklart. Men det skal ha vært kopperslager Iver Elg på Elvål som laget den spesielle øsa for anledningen. Hans etterkommere forteller at han ødela øsa rett etterpå og senere aldri ville snakke om hendelsen.

Harald Fodstad, som hadde hytte og slekt i Rendalen, var professor i medisin ved bl.a. Umeå universitet. Han interesserte seg for historiske henrettelser, og har skrevet en liten artikkel om hendelsen på Elvål. Fodstad henviser til romerske og greske kilder som forteller at blod fra henrettede personer ble brukt som middel mot epilepsi allerede i det første århundret etter Kristus. Han understreker at epilepsi alltid har vært forbundet med overtro og fordommer, og at hendelsen på Elvål bare er ett av mange makabre vitnesbyrd om hva epileptikere har måttet utstå gjennom tidene.⁵³

Begravelsen

Etter eksekusjonen ble 29 år gamle Per Marken den yngre fraktet med hest og vogn de fem kilometrene til Øvre Rendal kirke og begravet samme dag.⁵⁴ Om han ble begravet på eller utenfor kirkegården, er uvisst. Men gravferden ble antakelig etter måten verdig. Det avhugde hodet ble på anstendig måte sydd på igjen før gravleggingen.⁵⁵

Jacob B. Bull var sannsynligvis ikke med på selve henrettelsen. Han har iallfall aldri nevnt det i sine skrifter. Han var trolig hjemme i prestegården. Det var nok en tenksom og undrende niåring som tok imot øvrighetspersonene der hjemme etter dagens hendelser. Jacob B. Bull hadde måneden i forveien opplevd å miste lillebroren og lekekameraten Johannes, som bare var et drøyt år yngre. For alle som har lest novellen «Vesleblakken», gir navnet Johannes sterke minner. I novellen overlever Johannes, men i virkeligheten døde han altså. Omtrent 50 år senere skriver Bull i novellen «Per Volden»: «Øvrighet og Præst reiste til Præstegaarden, hvor de spiste Kalvestek og drak Rødvind til Middag. Kun Skarpretteren spiste litet. 'Jeg magter ikke Maten paa slike Dager,' sa han med sin milde Stemme».⁵⁶

Det økonomiske oppgjøret

I tillegg til dødsdommen ble Per Marken eller hans bo dømt til å betale saksomkostningene samt oppholdet i arresten. Spørsmålet om erstatning ble også reist, men ikke fulgt opp ettersom den myrdedes yngste barn var over 15 år og derfor i stand til å forsørge seg selv. Den myrdedes ektemann kunne heller ikke «antages formedelst Mordet at blive udsat for Savn af det Fornødne til sin Underholdning».⁵⁷

To personer som sikkert kunne ha trengt både penger og annen støtte, var Per Markens to små døtre. Men ettersom de begge var født utenfor ekteskap, ble disse ikke nevnt i rettsdokumentene. Pernille Pedersdatter var seks år gammel da faren ble halshugd. Ifølge folketellinga i 1865 var den da ti år gamle Pernille plassert på gården Søstu Mømb som «Barn for Fattigvæsenets Regning». Moren tjente til livets opphold på en annen gård. Pernille ble boende i Rendalen resten av livet. Hun giftet seg to ganger og bodde først på Nordre Grøtting, senere på Søndre Hauketeggen.⁵⁸ Pernille fikk flere barn og har i dag mange etterkommere i Rendalen. Per Markens andre datter, Marte, var tre år gammel da henrettelsen skjedde. Det har ikke vært umulig å finne ut hva som skjedde med henne. Vi vet at moren og morens ektemann forlot Rendalen 19. mai 1864.⁵⁹ I folketellinga for 1865 er de å finne i Stod, som i dag er en del av Steinkjer kommune, sammen med hennes foreldre. I folketellinga opplyses også at de to har en sønn sammen, Carl M., som er 3 år gammel i 1865.⁶⁰ Hvis Marte vokste opp, er det naturlig å tro at hun ble med til Stod. Men hun er ikke oppført sammen med de andre i 1865-tellinga, og det har ikke vært mulig å finne hennes flyttemelding, ei heller opplysninger om hennes begravelse i Rendalen.

En av de siste

Per Marken-saken gjorde et dypt inntrykk i Østerdalen. I generasjon etter generasjon har den rystende beretningen om mordet og den påfølgende henrettelsen levd videre på folkemunne. Saken vil alltid forbli en sentral del av Rendalens historie. Per Markens barndomshjem er nå borte, og det samme er alle andre håndgripelige minner. Men ifølge Jacob B. Bull gikk det lang tid før de fysiske sporene etter henrettelsen på Elvål ble visket bort:

Henrettelsesstedet stod i en Række Aar urørt. Skafottet med det brede Øksehugg i Blokken og det mørke Mærke efter Blodstrømmen stod endnu i 1880 Aarene men er senere helt fjernet. Nu larmer den glade Skoleungdom der hvor den ulykkelige unge Husmandssøn bad sin siste Bøn.⁶¹

Per Markens henrettelse var en av de siste. Men det skulle ennå gå 15 år og sju henrettelser før det var slutt med denne typen straff i Norge. Og det skulle gå hele 40 år før dødsdom i sivile saker ble formelt avskaffet.

I 1868 fremmet venstremennene Johan Sverdrup og Chr. Johnsen et forslag om å oppheve dødsstraffen i Norge. Et av argumentene var at Norge nå var blitt så sivilisert og humant at det var umulig å legitimitere dødsstraff. Meningene var sterke i begge leire, men etter fem års saksbehandling forsvant dødsstraff fra mange paragrafer i den norske loven.

Det skulle likevel gå enda noen år før det ble slutt med dødsstraff. Den siste henrettelsen i fredstid i Norge fant sted 25. februar 1876 i Løten og gjaldt Kristoffer Nilsen Svartbækken Grindalen, som ble dømt til døden for rovmord på en unggutt.⁶²

Etter 1876 ble dødsdommene sjeldne i Norge. I de neste 27 årene var det bare fem personer som ble idømt denne straffen, og ingen ble avrettet. I 1902 kom så den endelige avskaffelsen av dødsstraff for sivile forbrytelser i Norge.⁶³

Litteraturliste

Andenæs, Mads T.: Grunnloven vår. 1814 til 2001. 14. utg. Oslo: Universitetsforlaget 2001.

Anners, Erik: Den europeiske rettens historie. Oslo: Universitetsforlaget 1983.

Beadle, Solveig: Benådning som behandling eller disiplinering? Kriterier for benådning i andre halvdel av 1800-tallet. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen 2004.

Bull, Jacob B.: «Per Volden». I Svarte sagn. Oslo: Gyldendal 1913.

Bull, Jacob B.: Gårdenes og Slektenes Historie, Oslo: Gyldendal 1940.

Finstad, Jens P.: «En henrettelse». I Østerdølen 15. juni 1914.

Fodstad, Harald: «Blod, djävulen och epilepsi». I Recip reflex 1979, 12 (3), s. 37–39.

Hauge, Ragnar: Straffens begrunnelser. Oslo: Universitetsforlaget 1996.

Holien, Erik: «Skafottets endelikt». I Espen Schaanning: Straff i det norske samfunnet. Oslo: Humanist forlag 2002, s. 15–49.

Hope, Ola: «Dødsstraffen tilhører den svage (...) Stat». Dødsstraffdebatten i Noreg frå 1868 til 1902. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen 2001.

Index Norvegica: «Dei 5 siste avrettingane i Noreg», 10. august 2010:
<http://indexnorvegica.blogspot.com/2010/08/dei-5-siste-sivileavrettingane-inoreg.html>.

Kjus, Audun: Død som straff i middelalderen. Oslo: Unipub 2011.

Kværness, Gunhild: «Eit hus som vil meg hysa. Om Rosa Kjeldseth Enevoldsen, Aasmund Olavsson Vinjes hustru». I Norsk slektshistorisk tidsskrift 2011 (2012). Band XLIII, hefte 1–2, s. 107–124.

Kværness, Gunhild: Blote kan ein gjere om det berre skjer i løynd. Kristenrettane i Gulatingslova og Grágás og forholdet mellom dei. KULTs skriftserie nr. 65. Oslo: Noregs forskningsråd 1996.

Larsen, Erling Eek: «Straff, dom og fordømmelse». I Anders Bugge og Sverre Steen (red.): Norsk kulturhistorie, bind III: Fra Heksebål til frihetstid. Oslo: Cappelen 1938, s. 391–428.

Meyer, Poul: «Dødsstraf». I Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder III. Oslo: Gyldendal 1958.

NOS Tredie Rekke nr 70: Oversikt over de viktigste Resultater av Norges Kriminalstatistikk for Aarene 1846–1885. Kristiania 1888.

Sørnes, Torgrim: Ondskap. De henrettede i Norge 1815–1876. Oslo: Schibsted Forlag 2009.

Noter

- 1 Ragnar Hauge 1996, s. 39.
- 2 Gunhild Kværness 1996, s. 144–145.
- 3 Poul Meyer 1956–1978, s. 544.
- 4 Audun Kjos 2011, s. 92.
- 5 Kværness 1996, s. 103.
- 6 Ola Hope 2001, s. 1.
- 7 Erik Anners 1983, s. 303.
- 8 Anners 1983, s. 304.
- 9 Anners 1983, s. 307.
- 10 Jacob B. Bull 1913.
- 11 Jacob B. Bull 1940, s. 241–242.
- 12 Jens P. Finstad 1914.
- 13 DA, Kirkebok for Rendal (1828–1852), Ministerialbok, s. 48, Bull 1940, s. 341.
- 14 Bull 1940, s. 345.
- 15 Harald Fodstad 1979, s. 37–39.
- 16 Adv. Kildal, Actor mod Peder Pedersen Marken den yngre. 4. september 1862. Lnr. 19. Voterings-Protocol for Høiesterett. Høyesterett.
- 17 Arkiv S-1001, Statsrådssekretariatet, serie Ad – Den norske regjerings forhandlingsprotokoller for avgjorte saker, bind 101: 17.09.1862 – 04.10.1862, nr. 1325.
- 18 Domsbok nr. 2 for Nord-Østerdal 1861–1867, fol. 24b–28a.
- 19 Ekstraretsprotokollen for Nord-Østerdal 1860–1866, fol. 176b–203.
- 20 Torgrim Sørnes 2009.
- 21 Marken er i dag borte. Med kjentfolks hjelp er det imidlertid fortsatt mulig å finne konturene av et gammelt tun.
- 22 Finstad 1914.
- 23 DA, Kirkebok for Rendal (1829–1852), Ministerialbok, s. 24.

- 24 DA, Kirkebok for Rendal (1853–1866), Ministerialbok, s. 37.
- 25 DA, Kirkebok for Rendal (1853–1866), Ministerialbok, s. 73.
- 26 Bull 1940, s. 241.
- 27 Gunhild Kværness 2012.
- 28 Nord-Østerdal sorenskriverembete. Domsbok nr. 2 (1861–1867), s. 25a.
- 29 Østerdølen, 10. november 1861.
- 30 Nord-Østerdal sorenskriverembete. Domsbok nr. 2 (1861–1867), s. 25a.
- 31 Trondhjems Adresseavis 11. september 1862. Avisen het da Thronhjems borgerlige-
Realskoles alene privilegerede adressecontors Efterretninger.
- 32 Ekstraretsprotokollen for Nord-Østerdal (1860–1866), s. 176b.
- 33 Bull 1940, s. 265.
- 34 DA, Kirkebok for Rendal (1853–1866), Ministerialbok, s. 323.
- 35 DA, Kirkebok for Rendal (1853–1866), Ministerialbok, s. 255.
- 36 Sørnes 2009, s. 334.
- 37 Nord-Østerdal sorenskriverembete. Domsbok nr. 2 (1861–1867), s. 25a.
- 38 Nord-Østerdal sorenskriverembete. Domsbok nr. 2 (1861–1867), s. 25a.
- 39 Finstad 1914.
- 40 Norsk Retstidende 1862, side 727.
- 41 Trondhjems Adresseavis, 11. september 1862.
- 42 Denne informasjonen har jeg fått i e-mail fra Torgrim Sørnes. Han skriver at han har
funnet dette i Lillehammer Tilskuer, men det har dessverre ikke vært mulig å finne ut hvilken
dato det sto.
- 43 Adv. Kildal, Actor mod Peder Pedersen Marken den yngre. 4. september 1862. Lnr.
19». Voterings-Protocol for Høyesterett. Høyesterett.
- 44 Mads Andenæs 2001, s. 150.
- 45 Solveig Beadle 2004, s. 46–47.
- 46 Norsk Retstidende 1862, side 727.

- 47 Riksarkivet, arkiv S-1001, Statsrådssekretariatet, serie Ad – Den norske regjerings forhandlingsprotokoller for avgjorte saker, bind 101: 17.09.1862 – 04.10.1862, nr. 1325.
- 48 NOS Tredie Rekke nr 70: Oversikt over de viktigste Resul-NOS Tredie Rekke nr 70: Oversikt over de viktigste Resultater av Norges Kriminalstatistikk for Aarene 1846–1885 (1888): 10.
- 49 Finstad 1914.
- 50 Finstad 1914.
- 51 Fortalt av Gert Grindfleck (født 1920), Rendalen. Han fikk dette fortalt av Ola Fonnås (født 1854), som var til stede under henrettelsen. Ola Fonnås var da åtte år gammel.
- 52 Bull 1913, s. 189.
- 53 Fodstad 1979.
- 54 DA, Kirkebok for Rendal (1853–1866), Ministerialbok, s. 296.
- 55 Ifølge Per Løken, Oslo tilfalt oppdraget Goro Olsdatter, kona i Veststu Elvål.
- 56 Bull 1913, s. 189.
- 57 Nord-Østerdal sorenskriverembete. Domsbok nr. 2 (1861–1867), s. 25a.
- 58 Bull 1940, s. 66.
- 59 DA, Kirkebok for Rendal (1853–1866), Ministerialbok nr. 5, s. 369.
- 60 DA, 1865-folketelling for 1734 Stod, Aal Vestre.
- 61 Bull 1940, s. 242.
- 62 Index Norvegica 2010.
- 63 Erik Holien 2002, s. 33.